

נחלת ה' גליון 32 – מרחשון תשע"ו

הגאון רבי שרגא גרוסברד זצ"ל (עומד במרכז), עם חמיו הג"ר הלל ויטקינד זצ"ל (יושב בשמאל התמונה), ועם גיסיו הג"ר מרדכי מן זצ"ל (עומד בשמאל), הג"ר דוד פינקל זצ"ל (עומד בימין), והג"ר יחיאל צוקרוב (החתן, יושב בימין).

נחלת ה'

נבואות ה' לאחרית הימים
ביאת הגאולה למרות ירידת הדורות
מדברי רבותינו
הגאון רבי שרגא גרוסברד זצ"ל

מעניני הפרשה
האהבה את ארץ ישראל - זוכה לה
דבר העורך
"יבושו... שונאי ציון" - כדי להחזיר את כבודה

נחלת ה' דא ארץ החיים, והכי קרא לה דוד מלכא לארץ ישראל דאיהי ארץ החיים - נחלת ה' (זוה"ק וירא קטו, א).

גליון תורני בעניני ארץ הקודש נחלת ה' - גליון 32 מרחשוון תשע"ו

מעניני הפרשה

פרשת נח

האהבה את ארץ ישראל - זוכה לה

בסוף הפרשה אנחנו קוראים שני פסוקים, בהם מספרת התורה דבר שבאופן רגיל איננו שמים לב למשמעות שלו, אולם עלינו להתבונן בו.

התורה מספרת על תרח שיצא עם כל בני משפחתו "ויצאו ללכת ארצה כנען, ויבואו עד חרן וישבו שם" (בראשית יא, לא), מודגש בפסוק שתרח הלך כאשר מטרתו היא "ללכת ארצה כנען", אבל הוא לא הגיע לשם אלא נעצר באמצע הדרך, בחרן.

באותו סיפור התורה מוסיפה פרט נוסף: "ויצאו אתם מאור כשדים ללכת ארצה כנען", חז"ל (בראשית רבה לח, יג הובא ברש"י) אומרים שאור כשדים הוא כבשן האש שנמרוד השליך את אברהם לתוכו, וכאשר ראה ה' את אברהם ניצל אמר ה' משל אברהם אני, השליכוהו לכבשן ונשרף. ועל כך מספרת התורה שמיד לאחר מעשה זה, נסע תרח עם כל משפחתו על מנת להגיע לארץ ישראל.

בפרט זה, כפי שמבאר מהר"ם אלשיך, טמון עיקר הלך של הסיפור. תרח לא רצה להגיע לארץ כנען, אלא בכדי להנצל מאור כשדים, "ועל ידי שלא יצא לחיבת הארץ, על כן ויבואו עד חרן וכו' עד שוימת תרח בחרן".

ולעומת זאת, מיד אח"כ, בתחילת הפרשה הבאה, מספרת התורה על אברהם אבינו "שעל שיצא על חבת הארץ על כן זכה שלא נשאר במקום", ולכן מדגישה התורה "ויקח אברם את שרי אשתו וכו' ויצאו ללכת ארצה כנען - ויבואו ארצה כנען". אברהם אבינו לא הלך לארץ כנען בשביל לברוח ממקום אחר, אלא מטרתו היתה אך ורק "ללכת ארצה כנען", ולכן הארץ קיבלה אותו - "ויבואו ארצה כנען".

אני אוהבי אהב

ומדוע דווקא אברהם אבינו שחבב את הארץ, זכה להיכנס אליה?

הדבר יבואר ע"פ מה שהבאנו פעמים רבות מדברי רמ"ד וואלי (בראשית, ח"ב, עמוד תכ"א): "...הארץ הנבחרת דאיהי גופא דשכינתא ממש". על השכינה נאמר בפסוק (משלי ח, יז) "אני אהבי אהב ומשחרי ימצאני", ואומרים על כך חז"ל (במדבר רבה ח, ב): "...כך אמר הקדוש ברוך הוא, אני אוהבי אהב, וכן הוא אומר (שמואל א', ב) כי מכבדי אכבד, הם אוהבים אותי ואף אני אוהב אותם". ומכלל הן אתה שומע לאו, שמי שאינו אוהב את השכינה - אינו זוכה להרגיש באהבתה, ואינה ממציאה את עצמה אליו (עיי"ש בפירושו רמ"ד וואלי).

וכך כותב רמ"ד וואלי על הכתוב (תהלים כו ח): 'ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך'. - "והנה ידוע גם כן שלא יזכה להדבק עם הקדושה אלא מי שאוהב אותה וחפץ מאד בדבקוּתה, שהרי הקדושה עצמה מכרזת ואומרת: שאני אוהבי אהב".

וממשיך רמ"ד וואלי: "זוהו הטעם שהמלך החסיד אומר בסמוך 'ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך', כדי שישכימו העליונים לפתוח שערי הקדושה, למי שאוהב אותה בתכלית האהבה".

וממילא, כמו בשכינה, כך ג"כ בגופה - ארץ ישראל, לא שייך להידבק אלא ע"י שאוהבים אותה, ואז, כמים הפנים לפנים, גם הארץ הקדושה מחזירה לו אהבה ומקבלת אותו, ולעומת זאת מי שאינו אוהב אותה ואינו מגיע אליה אלא מחוסר ברירה, משום שהוא אינו מוצא מפלט במקום אחר, הרי שהארץ אינה מקבלת אותו.

על דרך זו כותב החתם סופר (תורת משה במדבר עמוד נ"ט): "...לאותם שאינם חפצים ותאיכים לשבת בארץ הקדושה, וכמעט ישיבתה לעונש להם - כי תקיא אותם הארץ, עץ השדה לא יתן להם פרי".

כי מכבדי אכבד

והטעם להנהגה זו של "אני אוהבי אהב" - שהקב"ה אינו מראה אהבתו אלא למי שאוהב אותו, יש לבאר בשני אופנים:

א. - על דרך הכתוב (משלי כז, יט) "כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם". וכך הוא ג"כ בין הקב"ה לעם ישראל, שכאשר עם ישראל מגלים אהבה להקב"ה - הקב"ה מגביר את אהבתו אליהם.

דבר העורך

בזמן עליית עזרא בימי בית שני עלו אתו כארבעים ושתיים אלף יהודים, ואילו השאר נשארו בגולה. מאותו ישוב יהודי קטן ומצומצם התפתח ברבות השנים הישוב העצום עליו מספרים חז"ל במדרשים. עברו מאות שנים, הבית השני כבר נחרב, והנה ריש לקיש, מאמוראי ארץ ישראל, פוגש את רבה בר בר חנה בנהר הירדן, והוא פונה אליו בתוכחה ואומר לו 'אלקא סגינא לכו!' [אני נשבע בה', שאני שונא אתכם, בני בבל], ומדוע? "דכתיב אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז. אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם [לארץ ישראל] בימי עזרא - נמשלתם ככסף, שאין רקב שולט בו [כלומר, שהשכינה היתה שורה בביהמ"ק השני, ולא היה נחרב הבית], עכשיו שעליתם כדלתות - נמשלתם כארז שהרקב שולט בו...".

כל מי שרואה דברים אלו בוודאי מתפלא, כיצד הוכיח ריש לקיש את רבה בר בר חנה בצורה כזו שלפי ראות עינינו אינה עולה בקנה אחד עם הוראת התורה כיצד להוכיח, וכפי שמביא הרמב"ם (פ"ו מדעות ה"ה, עפ"י הגמ' בערכין טז, ב): "המוכיח את חברו תחלה, לא ידבר לו קשות עד שיכלימו שונאם ולא תשא עליו חטא". ויתירה מזאת, חז"ל בזוה"ק (קדושים פה, ב) לומדים מסמיכות הפסוקים "לא תשנא את אחיך בלבבך - הוכח תוכיח את עמיתך וגו'", שכאשר באים להוכיח יהודי, צריך להקדים לזה את חלקו הראשון של הפסוק: "פקודא דא לאוכחא ליהוה דחטי, למחזי ליה רחימו סגינא דרחים ליה...". כלומר, שיראה לחברו אהבה גדולה, ומתוך כך יוכיח אותו. ואילו במעשה הנ"ל לא רק שריש לקיש לא הראה לו את אהבתו, אלא אף אמר לו בפירוש שהוא שונא את בני בבל.

במקום אחר (שיר השירים רבה ח, ג) מספרים חז"ל שוב על ריש לקיש כיצד הוא הוכיח את בני בבל "ריש לקיש כד הוה חמי להון מצמתין בשוקא, הוה אמר להון בדרו גרמיכון [כאשר היה רואה את בני בבל מתאספים בשוק, היה אומר להם פזרו את עצמכם] אמר להם בעליתם לא נעשיתם חומה, וכאן באתם לעשות חומה". וגם כאן אנו רואים את הצורה החרפה שריש לקיש הוכיח את בני בבל שאינה מובנת לנו לכאורה.

התמיהה מתעצמת מכך שהתוכחה נאמרה לצאצאי הבבלים, שהם עצמם כבר עלו לארץ ישראל [כמו שאמר להם ריש לקיש: "בעליתכם לא נעשיתם חומה"], ורק אבותיהם הם אלו שמיאנו לעלות לארץ ישראל, והלא על כגון זה שנינו (בבא מציעא נח, ב): "אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, אם הוא בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך".

*

המדרש ממשיך לספר: "ר' יוחנן כד הוה חמי להון [כאשר היה רואה את בני בבל] הוה מקנתר להון, אמר מה נביא מקנתר להון שנאמר (הושע ט, יז) "ימאסם אלקי כי לא שמעו לו", ואנא לית אנא מקנתר להון?!"

בדבריו של ר' יוחנן מבואר שהוא למד מדברי הנביא שיש לקנטר את אלו שלא עלו לא"י בזמן שרצון ה' היה שיעלו, ולמרות שבגדרי התוכחה הרגילים צריך להוכיח מתוך כבוד כפי שראינו לעיל, כאן הדבר שונה. וצריך להבין מדוע כאשר מדובר על ענין ארץ ישראל שונה גדר התוכחה מבכל מקום אחר.

*

אבל באמת עלינו להבחין. מצוות תוכחה ענינה היא להחזיר את החוטא בתשובה, אבל כאן מדובר על נושא אחר לגמרי. כאשר מדובר על זולול בארץ ישראל, הרי שעלינו להחזיר את כבודה, ולכן יש למחות ולבזות את מי שמבזה את ארץ ישראל.

חז"ל אומרים על המרגלים (זוה"ק שלח, קסא, א): "כיון דאפיקו על ארעא קדישא כאילו אפיקו עליה, בגין כך קני קובה על דא". כלומר, כיון שהוציאו שם רע על הארץ, הרי זה כאילו דברו על הקב"ה! ולכן קינא הקב"ה על כבודו, וכמו שמבאר רמ"ד וואלי (דברים, משנה למלך, עמ' קלט): "...ואחר כך הזכיר אליהם הקטרוג הגדול שנתעורר כנגדם

בעון המרגלים, שדברו לשון הרע על ארץ הקדושה של מטה, וכאילו דברו על אותה של מעלה [השכינה הקדושה], דהא כלא רזא חדא, דא גופא ודא נשמתא".

וממילא אנחנו מבינים היטב את הנהגתו של ריש לקיש. כאשר ריש לקיש בא להוכיח את יהודי בבל, הרי שאם כל המטרה בתוכחה שלו היתה כדי להשפיע עליהם לעלות, היה עליו להוכיח מתוך אהבה וכבוד, אבל המטרה של ריש לקיש היתה אחרת, להשיב את כבודה של ארץ ישראל, שלאחר שבני בבל ראו שניתנה האפשרות לעלות לארץ, ואילו הם העדיפו את הישיבה בגלות, הרי שבזה הם זלזלו בארץ ישראל, וכנגד זה רצה ריש לקיש להשיב את כבודה של ארץ ישראל וכבודו של הקב"ה, על ידי הורדת ערך המבזים, וכמו שאנחנו מוצאים אצל בני עלי, עליהם מספר הנביא שהם זלזלו בקדשי שמים (כמו שאמר יומא ט, ב), ולכן אמר להם הקב"ה "כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו" (שמואל א - ב, ל), דהיינו שהדרך לתקן את הבזיון היא ע"י שמבזים את המבזה.

ומעתה יבואר גם כן למה ר' יוחנן וריש לקיש ביזו את צאצאי הבבלים, למרות שהם כבר עלו לארץ ישראל, וזהו משום שמצינו בבני עלי, שגזירת "ובוזי יקלו" חלה גם על הדורות שאחריהם (ורק בתורה ובגמ"ח מתכפר. ראש השנה יח, א; וע"ע סנהדרין יד, א), וממילא כך הוא גם לענין המזלזלים בכבודה של ארץ ישראל ונשמתה השכינה, שלא רק הם ראויים לבזיון, אלא גם דורותיהם אחריהם.

*

מעשה נוסף המובא בגמ' מראה לנו שוב את אותה הבחנה. דעתו של רבי אליעזר (מגילה פ"ד מ"י) שאין מפטירין ב"הודע את ירושלים את תועבותיה", ופירש הרע"ב "משום יקרא דירושלים", כלומר, שבכך שהוא מדבר על תועבות בני ירושלים - הוא מבזה את ירושלים עצמה, משום שבדרך כלל תכונת המקום משפיעה על יושביו, כמו שמצאנו "יש ארץ מגדלת גבורים..." (רש"י במדבר יג, ח).

על כך מספרת הגמרא (מגילה כה, ב): "מעשה באדם אחד שהיה קורא למעלה מרבי אליעזר הודע את ירושלים את תועבותיה, אמר לו: עד שאתה בודק בתועבות ירושלים - צא ובודק בתועבות אמך. בדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול".

וגם כאן אנחנו רואים כיצד התייחס ר"א לאותו אחד שלא חס על כבודה של ירושלים, ובתוכחתו החריפה הוא רצה להחזיר את כבודה של ירושלים.

ואותה הנהגה של שמירה על כבודה של הארץ, ומחאה במי שמדבר רע על יושביה, חוזרת גם אצל גדולי ישראל שבדורות הסמוכים אלינו, וכפי שמסופר על הגאון הנצי"ב זצוק"ל, (הובא ב"נחלת ה" גליון 12) שכאשר הגיע אליו אחד השדר"ם לאחר ביקורו בארץ, ודבר אתו דברים רעים על מעשיהם של המתישבים בארץ, גער בו הנצי"ב בכעס: "אתה מרגל ומוציא דבה! צא ממחיצתי", האיש נבהל מאד וניסה להצטדק ולטעון שאמר את האמת, ואין בדבריו אפילו גוזמא. ענה שוב הנצי"ב "גם המרגלים ספרו את האמת, ואעפ"כ נענשו. כי גם אם הדברים הם אמת, אם באים להחליש עי"ז את מצוות ההתישבות, או פוגמים בכבוד א"י - גדול עווננו מנשוא".

*

ראינו א"כ שישנם דברים שמתפרשים כזלזול בארץ ישראל, כגון אלו שלא עלו לארץ בזמן בית שני שהתאפשרה העליה לארץ וכגון אלו שדברו רע על יושבי הארץ. ובמקרים אלו ראו לנכון חז"ל לגעור באותם הנוהגים כך כדי להחזיר את כבודה של הארץ. דוגמה נוספת של הנהגה המתפרשת כזלזול בארץ הקודש אנחנו לומדים מדברי חז"ל והיא נתבארה בארוכה במאמר על הפרשה:

חז"ל אומרים (במדבר רבה ח, ב): "...אמר הקב"ה 'אני אהבי אהב' וכן הוא אומר 'כי מכבדי אכבד' הם אוהבים אותי - ואף אני אוהב אותם". ומלשון המדרש אנחנו רואים שמי שאומר שהוא אוהב את ה', הרי הוא בכלל "כי מכבדי אכבד", וממילא לפי מה שהתבאר, גם מי שאומר שהוא אוהב את ארץ ישראל - הרי בזה הוא מכבד את הקב"ה, ועליו נאמר "כי מכבדי אכבד", ולאידך גיסא כתוב בתהלים (קכט, ה) "בשם ויסגו אחר כל שונאי ציון", שבשנאתם לציון הם מבזים אותה - ולכן מן הראוי שהם יבושו, משום שעליהם נאמר "ובוזי יקלו".

מספרים על הגאון ר' יחזקאל סרנא זצ"ל שבהזדמנות מסוימת כאשר יהודי התעניין אצלו מאין הוא, קיבל את תשובתו: "מירושלים". אותו אדם העיז פניו ואמר להגאון ר' יחזקאל סרנא "מירושלים? אינני אוהב את ירושלים", הגאון ר' יחזקאל סרנא שהיה ידוע באצילות מדותיו, יצא במקרה זה מגדרו, וכדרכם של גדולי ישראל שמעשיהם נעשים עפ"י התורה ולא לפי טבע שמנחה אותם, חש על כבודה של ירושלים והשיב במטבע לשון חריפה לאותו אדם מופתע: "אינך אוהב את ירושלים? ירושלים אינה אוהבת אותך!" (הובא במוסף שבת קודש יתד נאמן פרישת עקב, תשע"ו).

דבריו של הגאון ר' יחזקאל מתאימים בדיוק נמרץ לתוכחה שנאמרה מפי הקב"ה באותו ענין: "הם אוהבים אותי - ואף אני אוהב אותם". ומכלל הן אתה שומע לאו. וכפי שהוא לענין כבוד ה' - כך הוא גם לענין כבודה של ירושלים ונשמתה השכינה הקדושה, שמי שמבזה אותה באומרו שאינו אוהב אותה, הרי שעליו הכתוב אומר "בושו ויסגו אחר כל שונאי ציון".

ומידה טובה מרובה ממדת פורענות, ולכן ע"י שנכבד את ארץ הקודש, ועל ידי שנראה את חבתה עלינו, יאמר הקב"ה עלינו - "כי מכבדי אכבד", וממילא יהיה גופנו מכובד על הבריות.

בברכת התורה, העורך

אמנם מלשון המדרש הנ"ל אנו לומדים טעם שני. לשון המדרש הוא: "...כך אמר הקדוש ברוך הוא, אני אוהבי אהב, וכן הוא אומר (שמואל א' ב, ל) כי מכבדי אכבד".

ומבואר מלשון המדרש שענין זה שהקב"ה אוהב את אוהביו נכלל בפסוק של "כי מכבדי אכבד", דהיינו שיש כאן הנהגה של מדה כנגד מדה: מי שמראה אהבה להקב"ה - הרי הוא מכבד בזה את הקב"ה, ואז גם הקב"ה מכבדו בגילוי אהבתו אליו לעיני כל. ולאידך גיסא, מי שמואס בהקב"ה, הרי הוא מבזה את שמו, ואז, מדה כנגד מדה, גם הקב"ה מתנהג אליו בהנהגת מאיסה וריחוק, ובכך מביא אותו לידי בזיון - "ובוזי יקלו".

"וימאסו בארץ חמדה" - ולכן הארץ מאסה אותם

בדברים אלו מבואר מה שאנו רואים אצל המרגלים שחטאם היה "וימאסו בארץ חמדה" (תהלים קו, כד), ולכן נגזר עליהם שלא יכנסו לארץ, וכמה ביאורים נאמרו בענין זה, אמנם לפי הדברים הנ"ל הדבר מבואר באופן פשוט, שמי שמואס בארץ, הארץ אינה מקבלת אותו.

ולעומת זאת, בניהם נכנסו לארץ בזכות שחיבבו אותה וכמו שאומרת התורה (במדבר יד, לא) "וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה והביאתי אתם וידעו את הארץ אשר מאסתם בה", וכפי שמבאר בספר "בית אהרן" שם (להג"ר אהרן כהן זצ"ל ר"י חבורן): "שעי"ז יהיה תיקון על חטא מאסו את הארץ - ע"י בניהם שידעו את הארץ, פירוש שיחבבו מלשון כי ידעתיו [א.ה. כמ"ש רש"י (בראשית יח, יט) כי ידעתיו. לשון חיבה], וגם שידעו ויכירו את מעלת הארץ". [וכך מבאר ג"כ הג"ר זלמן סורוצקין זצ"ל הובא בנחלת ה' גליון 26].

וממשיך שם הפסוק אח"כ "ובינכים יהיו רועים במדבר ארבעים שנה ונשאו את זנותיכם עד תם פגריכם במדבר" - "שגם על ידי זה יהיה תיקון, מה שבניהם יתאחרו מלבוא בארץ כל ארבעים שנה וישתוקקו לעלות לארץ, ועי"ז ישאו את זנותכם. והדגיש הכתוב כאן בלשון זנונים, דמה שמאסו בארץ חמדה נקרא בשם זנות, דקשר עם ישראל בארץ הוא כעין קשר שבין איש לאשתו, כמו שנראה מלשון הכתוב כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך, ובמתרגם שם בת"י 'כמא דמתיתב גבר עם עלמא יתותבון כך בניך'. (בית אהרן הנ"ל).

"כי רצו עבדיך את אבניה" - ואז יזכו לה

וסוף השלמות של התיקון הוא "אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד - כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו", וכמו שהביא הרד"ק שם לבאר בשם ר' יהודה הלוי בעל ספר הכוזרי, "כי ירושלם תבנה כשיקספו ישראל לה תכלית הפסוף עד שיחננו אבניה ועפרה", וכפי שכותב בספר חרדים (מצוות התלויות בארץ פנ"ט) "וצריך כל איש ישראל לחבב את ארץ ישראל ולבא אליה מאפסי ארץ בתשוקה גדולה כבן אל חיק אמו, כי תחילת עונינו שנקבעה לנו בכיה לדורות יען מאסנו בה, שנאמר (תהלים קו) וימאסו בארץ חמדה", ובפדיון נפשנו, מהרה יהיה כתוב (שם קב) כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו", ושם כתוב "אתה תקום תרחם ציון".

כי מכבדי אכבד - אפי' אינו ראוי

בבני עלי שנפסלו מקרבת אלקים מפני זלזולם, אע"פ שהיו משרש הכהונה, ומשם למדנו מדתו של הטוב, שהיא לכבד המכבדים ולהקלות את המבזים, שנאמר: כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו".

ובזה ביאר את מה שאמר יתרו לבנותיו "למה זה עזבתן את האיש": "ולכן קפץ האיש הזה להוכיח את בנותיו בענין אמרו "למה זה עזבתן את האיש". והנה הוא עצמו יורה על מדתו של הטוב, כי אע"פ שלא הניח עבודה זרה שלא עיבדה והיה בלתי ראוי להתקרב אל הטוב, עם כל זה נתקרב מפני שהחשיבו ונדבק בו".

ובעצם הענין שגילוי האהבה - מביא לכבוד, יש לציין לדברי חז"ל במכילתא (בשלח - מסכתא דזויה פתיחתא; ובתנחומא בשלח, ה) "וה' הולך לפניו יומם... וכך הודיע הקב"ה חבתם של ישראל לאומות העולם, שיהיו נוהגים עמהם בכבוד...".

הגמי' (כתובות קיב, א) מספרת: "רבי זירא כי הוה סליק לא", לא אשכח מברא [גש] למעבר, נקט במצרא [עץ שאינו רחב, ומסוכן לעבור עליו] וקעבר. אמר ליה ההוא צדוקי, עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודניכו, אכתי בפזיותייכו קיימיתו. אמר ליה, דוכתא דמשה ואהרן לא זכו לה, אנא מי יימר דזכינא לה".

ולכאורה לא מובן מה יועיל לו שהוא יזדרז להיכנס לא", שהרי אם הוא אינו ראוי מצד מעשיו כמו שאמר רבי זירא שאפי' משה ואהרן לא זכו להיכנס לארץ, א"כ לא תועיל כל תחבולה כנגד רצון ה'.

ולפי הדברים שנתבארו במאמר על הפרשה הדברים מבוארים, שר' זירא רצה להראות את גודל חבת הארץ שיש לו, שהוא מסכים להסתכן בכדי להיכנס אליה, ועי"ז תהיה לו זכות להיכנס לארץ משום הבטחת הש"ת "כי מכבדי אכבד", וזכות זו מועילה גם למי שאינו ראוי כמ"ש רמ"ד ואלי (שמות ח"א, עמוד ל) "כי כן דרכו של הטוב לעמוד אצל המחשיב אפילו בלתי ראוי, ולהתרחק מן המזלזל אפילו יהיה ראוי לקבל אותו. שכן מצינו

נבואות ה' לאחרית הימים

הגאולה בדורות האחרונים

המגיעות לעולם הזה שכל שהם יותר קרובות לביאת המשיח הם יותר גבוהות.

[ויעו' עוד בגליון 31 בנבואות ה' שהדורות האחרונים אף אם מעשיהם החיצוניים ירודים יותר, מ"מ פנימיותם מזוככת יותר, מכח הגלויות והיסורים, ומכח מעשיהם של הדורות הקודמים].

ובאמת שני הדברים, דבריו של ר' ירוחם ודבריו של המלבי"ם, משלימים זה את זה, שכיון שנשמתם של הדורות הקרובים לביאת המשיח יותר גבוהה, לכן הקב"ה הטיל עליהם עבודה יותר קשה, שפירוטה יותר גדולים - כי "לפום גמלא שיחנא" (כתובות סז, א), ו"לפום צערא אגרא" (אבות ה, כג).

"שבועת ה'" - כח יותר חזק מהמעשים טובים שבכל הדורות

אך עם כל מה שנתבאר עדיין אין זה מספיק, ונראה בדברי רמ"ד וואלי והרמח"ל כיצד הם ביארו את הענין.

בפרשת וילך כתוב (דברים לא ז) "ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ כי אתה תבוא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע ה' לאבתם לתת להם ואתה תנחילנה אותם".

ואח"כ (שם כג) הקב"ה ג"כ חזר לחזק את יהושע "ויצו את יהושע בן נון ויאמר חזק ואמץ כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ אשר נשבעתי להם ואנכי אהיה עמך".

ופירש רמ"ד וואלי (דברים, משנה תורה, עמ' שט): "[יהושע] היה צריך חיזוק שלא ירפו ידיו, בהעלותו על לבבו, איך יתכן שאזכה אני פני לבנה, למה שלא זכה אדוני משה שהוא פני חמה, וז"ש "כי אתה תבוא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותם לתת להם". - שהרי אין דבר יותר גדול להחזיק את החלוש כמו שבועת ה'... כי א-ל מלך נאמן רוצה לקיים את שבועתו מכל מקום, אע"פ שלא יהיה זכות לבאי הארץ".

כלומר, אע"פ שדרגתו של יהושע שהוא פני לבנה - היתה נמוכה מדרגתו של משה שהוא פני חמה, מ"מ יהושע זכה למה שמושה לא זכה - מכח השבועה. כי כח השבועה עולה על כח כל המעשים, וכמ"ש הגר"א (אדרת אליהו, שמות לד, ז), "כי בכל הדברים החטא מונע, מה שאין כן בקיום הברית". [והארכנו בזה בגליון 48 חשון תשע"ו, ועוד].

וממילא, גם לגבי השאילה, אם הדורות הראשונים לא זכו לגאולה, איך הדורות האחרונים יזכו לה, התשובה היא בכח "שבועת ה'", - שבועת ה' היא מעל כל הכללים - שבועת ה' זהו כח יותר חזק מארזי הלבנון אדירי התורה והמצוות הבאים בכח מעשיהם, ולכן דווקא הדורות האחרונים זוכים, משום שאצלם מוכרחה להתקיים שבועת ה', שאם לא עכשיו אימתי, וכח שבועת ה' גדול מכח כל המעשים שבעולם.

הוא אשר כתב רבינו הרמח"ל (דעת תבונות סימן לו) על טענת "הדעת הרביעית היא דעת גויי הארץ האומרים, חטא ישראל, אין ישועתה לו באלהים סלה, ח"ו... והוכרח לעזוב אותם ולהחליפם באומה אחרת ח"ו, מפני שאי אפשר להושיעם. ואורך הגלות מורה לכאורה על זה, ומפחיד הלבבות שאינם חזקים באמונה האמיתית".

ותשובתו של הרמח"ל: "זאת נחמתנו בעינינו, כי לא על מעשינו יפקוד, ולא לזכותנו ימתין, או מחסרון מעשים יחליפנו ח"ו, אלא מפני השבועה אשר נשבע לאבותינו והברית אשר כרת. הנה אפילו אם לא יהיה זכות בישראל - כשיגיע עת מועד, יום נסתם בלבו, הנה על כל פנים יושיענו ודאי, כי אדון כל הוא, ויכול לעשות כן כשהוא רוצה".

ויש לציין למכתבו משנת תרע"ד - של הג"ר יוסף חיים זוננפלד זצ"ל עם עוד גדולי ישראל (ביניהם הג"ר בן ציון יאדלר, הג"ר משה קליערס רבה של טבריה, "האיש על החומה", ח"ב, עמוד 343), שממנו מובאר ג"כ אותו ענין שכנגד ירידת הדורות, עומד הכח של שבועת ה':

"אחד החזיונות מרהיבי הלב שבדורנו, הוא בודאי חזון הישוב הארצי ישראלי, ההולך ומתקדם בכל ערכיו בשנותיו האחרונות..."

הננו מוצאים את עצמנו קטנים יותר מדאי - בכדי להקשיב את הקול הגדול הבוקע ועולה מתוך החזון הזה. תמהים אנו על עצמנו, ושואלים אנו את עצמנו: הכן הוא, היתכן להיות שאנחנו הננו כבר הדור הרואה בעינינו את התחלת קיום יעודי הנבואה? ולכל אשר קו אסירי התקוה דורי דורות חלמו ושאפו ומאומה לא ראו, הננו אנחנו עליהם כבר עדים חיים וקיימים?

ורואים אנו בעינינו כי דבר אלקינו יקום לעולם.

ומדי תעלינה מחשבות כאלה על לבבנו הננו מרגישים בקרבנו גדולה פנימית, נחת רוח נהדר, ונשמח יתרה הולכת ומתגברת בתוכנו".

הרי שלמרות ש"הננו מוצאים את עצמנו קטנים יותר מדאי", מכל מקום אין כאן קושיא, משום ש"דבר אלקינו יקום לעולם - כח שבועת ה'".

איך הגאולה שלא הגיעה בדור דיעה של ראשונים - תבא בדור אחרונים?

קושיא מפורסמת היא כיצד יתכן שהגאולה שלא הגיעה בדורות הראשונים, בדורות של ארזי הלבנון, אדירי התורה, בעלי זרוע בתורה ובמצוות - תבוא בדורות האחרונים, דור ירוד, דור עקבתא דמשיחא חוצפא יסגא וכו'.

ונביא את הקושיא בלשונו של ר' ירוחם ממיר (דעת תורה, במדבר, עמוד קמו): "לכאורה היה נאות יותר להיות כי משיח צדקנו יבא בדור מאיר ביותר; כי יבא באחד הדורות הכי מוכרחים במאורי אור, ולבסוף הנה בא יבא בדור חושך, בדור של אפילה הכי מעורפלת. וזה הדור, זה המעורפל בכל אפילה, הוא הנהו הראש של כל הדורות, משיח הנה בו יבא".

לפעמים שאלה זו אינה נשאת בתור שאלה, אלא היא הופכת להיות בתת ההכרה קו מחשבה שמנחה את הפעולות מבלי משים לב - שמה שהדורות הראשונים לא זכו - אין לדורות האחרונים אומץ לנסות לזכות לזה ולהתפלל על זה.

וראשית כל נביא כאן את דבריו של ר' ירוחם שצריכים לתת לנו חיזוק גדול ולראות מתוכם את הערך הגדול של כל מעשה שלנו, אף שהוא נראה לנו דבר קטן, "כיום, בדורותינו הכה אפילים, אף עם כל מיעוט גדלותנו, הננו צדיקים גמורים... האם מילתא זוטרתא היא מה שבאים ממרחקים, מעבר לימים וממדינות שונות, מתוך קושיים הרבים ללמוד בישיבה? .. בן ישיבה כיום המתייגע היטב על תורתן של הגדולים אשר מדורות שלפנים ולפני פנים, ועם כל יגיעתו ועדיין אינו עומד על דבריו של אותו הגדול, אבל סו"ס יתכן והנהו יותר גדול מן אותו הגדול עצמו. באמת כי אין ספק בזה, אלא שאי אפשר לדבר על זה כ"כ, מן הדברים האלה עלולים עוד להתהוות בעלי גאוה... אולם הלא ודאי כן הוא הדבר, בחושך נורא כזה .. כיום, הנה בני ישיבה ודאי יתכן כי הם גדולים יותר מאלה הגדולים אשר מדור שלפנים.

לאו זוטרתא היא גם זה לבד כל הכבוד וההערצה שסבבו להגאונים אשר מדורות שלפנים. וכן תורה כיום הנה תחת כבוד הנהו גם שובע די בזיון, ובכל זאת מתאמצים ועומדים על מעמדם, הלא ודאי כי בן ישיבה הלוי יתכן יהיה והוא גדול מן הגדול שלפנים ז"ל!" עד כאן דבריו של ר' ירוחם זצ"ל.

וכתב שם בהגהה: "אמר המו"ל, מצאתי ראיתי כדברים האלה בס' שבחי רבי חיים ויטל ז"ל, וז"ל: פעם אחת שאלתי (היינו רבי חיים ויטל ז"ל) למורי ז"ל (הוא האר"י ז"ל): איך היה אומר לי שנפשי היא מעלה כ"כ, כנזכר בשער הגילגולים באורך, והרי קטן שבדורות הראשונים היה צדיק וחסיד שאין אני מגיע לעקבו? ויאמר: דע כי גדולת הנפש אינה תלויה כפי מעשה האדם, רק כפי הזמן והדור ההוא. כי מעשה קטן מאוד בדור הזה שקול כמכה מצוות בדורות הראשונים, כי בדורות האלו הקליפה גוברת מאוד עד אין קץ, מה שאין כן בדורות הראשונים, ואלו הייתי אני באותן הדורות היו מעשי וחכמתי נפלאים מכמה צדיקים הראשונים, אשר על כן שלא אצטער על זה כלל כי בלי ספק יש לנפשי מעלה גדולה על כמה צדיקים הראשונים מזמן תנאים ואמוראים".

ומלבד מה שהמעשים יש להם יותר ערך בדורות האחרונים מחמת שהנסיגות גדולים, יש להוסיף גם את דברי המלבי"ם המדברים על דרגתם של הדורות הקרובים לביאת המשיח.

הנביא יואל מדבר על הגזירה שהיתה בא"י בזמן שהגיע ארבה ואכל את כל התבואה, והוא מתנבא על ההצלה שתבא אח"כ למען כבוד שמו של הקב"ה, ועל ידי זה, אומר הנביא, "וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה' אלקיכם ואין עוד", לאחר שתראו כיצד הקב"ה דואג לעמו ישראל, תדעו כי אני שוכן בקרב ישראל ואני מנהיג אתכם. ומיד לאחר מכן מתאר הנביא שלעתיד לבא לא נצטרך הוכחות בכדי לראות את זה שה' הוא אלקיכם, אלא נדע את הכל בידיעה ברורה מכח השגה של נבואה [עפ"י מלבי"ם שם. ויעו' בדעת תבונות להרמח"ל סי' קמו שמאריך בענין ידיעת ה' לעתיד לבא שתהיה מכח השגה שישגו אותו בריבוי הדעת ולא יצטרכו אותות ומופתים לאמת את האמונה].

ועל כך אומר הנביא "ונבאו בניכם ובנותיכם, זקניכם חלמות יחלומן, בחוריהם חזיונות יראו". ולכאורה לא מובן מדוע דווקא בניכם ובנותיכם, הקטנים, הם אלו שינבאו, ואילו זקניכם חלומות יחלומן, שהיא דרגה פחותה מנבואה.

ומבאר המלבי"ם: "שהבנים והבנות הצעירים - שהם נולדו בדור המשיח המוכן לרוח אלהי, הם ינבאו נבואות גמורות. והזקנים - שהם נולדו בדור קדום רחוק מדור המשיח, לא יושפעו עליהם רק החלומות הצודקים שהוא למטה מן החזון וכ"ש מהנבואה. והבחורים - שהם נולדו ג"כ לפני בא המשיח, ולידתם היה קרוב לזמנו יותר מן הזקנים, הם חזיונות יראו שהוא שפע ממוצע בין הנבואה והחלום".

דהיינו שהדורות שיותר קרובים לביאת המשיח מקבלים יותר הארה מאורו, ולמרות שהדורות הולכים ומתרחקים ממתן תורה, מכל מקום הדורות הסמוכים לביאת המשיח כבר מאיר אורו של משיח, והוא משפיע על הנשמות

מדברי רבותינו

הגאון רבי שרגא גרוסברד זצוק"ל - מייסד וראש ישיבת פוניבז' לצעירים (חלק א)

"ראו עתה כי אני הוא ואין אלהים עמדי". הקב"ה מזהיר את ישראל ומלמדם דעת להבין מהפועננות ומהישועה גם יחד, ללמוד וללמד, להוודע ולהודיע - שהוא האלוקים ואין עוד מלבדו.

אין להתפעל מריבוי כוחם של האומות - אשר אינם נחשבים לפני השי"ת אפילו כזבוב

ובהיותנו חדורים הכרה אמיתית זו, אנו עומדים מלאי תקווה ובטחון לקראת העתיד ולקראת המאורעות העומדים להתפתח.

אין אנו מתרשמים מהפגנת כוח של ריבוי כמותי, ואין אנו רואים עוגן הצלה יחידי בצבירת עוצם ונשק¹. כל אלה אינם אלא כלים פחותי ערך ביד רצון ההשגחה האלוקית.

זהו המבט הנכון והאמיתי שצריך לראות ולהשקיף על כל המתחולל בעולם, ובאספקלריה מאירה זו מצינו לחז"ל שהשקיפו על תבל ויושבי בה.

כדאיאת במדרש תנחומא (פרשת וישב), מעשה ברבי חייה ורבי שמעון ברבי שהלכו בקסרי וראו לגיונות של רומי. ר"ש ברבי כשראה את רומי האדירה, ממלכת העמים בהפגנת כוחה, הביע את התפעלותו והתרשמותו. אמר לו רבי חייה, למה אתה מתפעל, **הלא אינם נחשבים אלא כזבובים**. כשחזר רבי שמעון ברבי לביתו וסח לרבינו הקדוש את אותה עובדה, אמר רבינו הקדוש, "כ"כ החשיבים רבי חייה, **הלא הגויים ממש אפס הם**, כמאמר ישעיה הנביא "כל הגויים כאין נגדו מאפס ותהו נחשבו".

רומא האדירה על צבאה ועל נשקה, על שלטונה ועל כיבושיה החובקים זרועות עולם, בעיני רבי אין לזה חשיבות כוח ואפילו לא כשל זבוב, מפני שלאמיתו של דבר הם הרבה פחות מזה, הם 'פחות מאפס', וכך צריכה להיות אצלנו ההשקפה התורנית המובהקת, לראות עולם ומלואו באספקלריה מאירה.

בתקווה וביטחון ובלב שקט אנו מתבוננים בכל המתהווה והמתרחש בזמננו וסביבנו, כי יודעים אנו, שכוחות כבירים ואוצרות עליונים אצורים בקרב עם ישראל, לא ידמו לו כל אותם כלי נשק שאוצרים אומות העולם מתוך מטרה נגד עם ישראל. **כוחנו הוא באמונה הברורה המוחלטת בהיותנו עם הנבחר, וההשגחה האלוקית חופפת עלינו "כי לא יטוש ה' עמו, ונחלתו [זו ארץ ישראל] לא יעזוב (תהלים צד, יד)**. מתוך מאמר "אשרינו בבדידותינו המזהירה" הובא ב"דעת שרגא", ח"ג, דברים, עמוד קפד; קובץ "עטרת מיכאל" אב תשנ"ו, עמוד ע"ר.

¹ כלומר איננו רואים עוגן הצלה כלל אלא בהשי"ת, ואף כאשר אנו עושים השתדלות, אנו סומכים רק על השי"ת. ועי' תהלים (מד, ז): "כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני". וכן בספר יהושע (כד, יב) "ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש אותם מפניכם שני מלכי האמורי **לא בחרבך ולא בקשתך**" ומבאר ה"ד"ק: "לא **בחרבך, פירושו, אם לא היה עזר הא-ל**, והוא על דרך "כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני".

וכאשר מציאנו מלחמות בחרב וקשת אצל דוד המלך ושאר מלכי ישראל, לא היה זה משום שהם ראו בזה **עוגן הצלה**, ובוודאי נשענו בכל לבם על אבינו שבשמים, ומה שהוצרכו לחרב ביאר הבן איש חי בספרו "בן יהודע" (ברכות י, א): "כי דוד המלך ע"ה לפי בחינתו, לא בא לעולם אלא כדי לזמר עריצים ולהכרית הקוצים והחוחים [כוחות הס"א] הסובבים את השושנה העליונה [השכינה הקדושה]. **לכך כל ימיו היה עושה מלחמות למטה, ובזה מכרית הקליפות למעלה**. ולכן אמרה לו אביגיל (שמואל א - כה, כח): "כי מלחמות ה' אדוני נלחם, וזו היא מלאכתו כל ימיו".

וביאור דבריו עפ"י הרמח"ל (ספרי רמח"ל, הוצאת ספרייתי, חלק ד, עמוד צה), על הפסוק "מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא בישראל" ונביא את תמצית דבריו: הדבר שמייצג את הקב"ה בעולם הזה - הם עם ישראל. והדבר שמייצג את הס"א בעוה"ז - הם הגויים.

והדבר שמייצג את השכינה בעוה"ז - הוא ארץ ישראל. (עיין זה"ק אמור צג, ב, ועוד).

ולכן, כאשר עם ישראל עושים מלחמה בחרב עם הגויים על מנת שיפסיקו את אחיזתם בארץ ישראל - הרי זה גורם "איתערותא דלעילא" - שהקב"ה יעשה מלחמה בחרבו עם הס"א, שתפסיק אחיזתו בשכינה הקדושה. [ועיין רמ"ד וואלי (בראשית, ח"ב, עמוד תשלח): "שכן מצינו בדוד שלא נתגדל ולא נתעלה אל המלכות, אלא אחר כמה מלחמות שהרג הרבה מפלשתים, והוא סוד בירור הניצוצות שאינו נשלם ודאי כי אם בהריגתן של החצונים..."]

וכן אצל יעקב אבינו מציאנו (בראשית מה, כב) 'אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי', ופירש הרמב"ן "כי הארץ לא תכשב להם רק בחרב ובקשת", וכן מצינו הרבה פסוקים בספר יהושע, שכיבוש ארץ ישראל נעשה ע"י חרב, שבכל אל, חלילה מלהעלות על הדעת שיעקב אבינו ויהושע בן נון ודוד המלך ראו בחרב מקור לבטחון, אלא הם אחזו בחרב כמו מוהל שעושה "ברית קודש", שבא להעביר את הערלה שלמעלה (הס"א) הנכרכת סביב השכינה, וכמו שאמרנו בזה"ק תזריע (מג, ב) ע"ש. [ועיין ויקרא רבה (כח, ד), שהכרתת הגויים מא"י, וקצירת העומר, וברית מילה - עיני אחד הוא].

אמנם בטחון לבם היה רק בדבר אחד, וכמ"ש בספר תהלים (לג, טז) "אין המלך נושע ברב חיל גבור לא יצל ברב כח. שקר הסוס לתשועה וברוב חילו לא ימלט. הנה עין ה' אל יראיו לימחלים לחסדו... כי בו ישמח לבנו כי בשם קדשו בטחנו".

ארץ ישראל מגדלת בעלי מדריגות עליונות

ארץ ישראל מעלה את האדם ומכשירה אותו לטוב העליון, ונעשה האדם קרוב יותר לכל המדרגות העליונות. יש ארץ מגדלת גיבורים ויש ארץ מגדלת חלשים (מדרש תנחומא והובא ברש"י ריש פר' שלח) הארץ משפיעה על מציאות האדם המתגורר בה. ("דעת שרגא" ח"א, בראשית, עמוד קמא).

בארץ ישראל - מרגישים את אהבת ה' לישראל

"כי בחר ה' בציון אוה למושב לו, כי יעקב בחר לו קה ישראל לסגלתו (תהלים קלב יג, וקלה ד. ובפסד"ז בפרק יהי כבוד הם מובאים ביחד).

הקב"ה בחר את אר"י למושב לו - לכן שם הוא המקום להרגיש ולחוש את עובדת בחירת יעקב וישראל סגולתו". (דעת שרגא, ח"א, בראשית, עמ' רסז).

שלימות וריבוי השפע בארץ ישראל - מעין עוה"ב

איתא בחז"ל (מדרש תנחומא תצוה יג; וע"ע בשלהי כתובות דף קיב ע"ב; ובירושלמי מסכת פאה פ"ז ה"ג): מעשה ברבי יונתן בן אלעזר שהיה יושב תחת תאנה אחת בימות הקיץ, והיתה התאנה מלאה תאנים יפות, יצא הטל והיו אותם התאנים שואבות דבש ומורידין לארץ, והיה הרוח מגבלו בעפר, ובאת עז והיתה מנטפת חלב לתוך הדבש ונתערב החלב בדבש, קרא לתלמידיו אמר להם **בואו וראו מעין דוגמא של עולם הבא**.

מה שרבי יונתן בן אלעזר קרא לדבר שראה שדבש מעורב בחלב הוא דוגמא של העוה"ב, כוונת הדברים היא: **העולם הזה הוא סוד של צמצום, ולא יתכן שתהיה בו שלמות**, כי הוא נברא בשם ש-ד-י, כמו שאמרו חז"ל ש-ד-י מי שאמר לעולמו די (בר"ר מו ג).

ואילו **עולם הבא אין בו צמצום, והכל הוא בשפע גדול ונצחי**, כי הוא משבעה דברים שקדמו לבריאה (פסחים דף נד ע"א) ואין בו הצמצום השולט בבריאה.

א"י השתבחה בהיותה ארץ זבת חלב ודבש, וארץ אשר לא תחסר כל בה, כי הארץ אשר עיני ה' אלקינו בה תמיד - היא נעלית ומרוממת מכל העוה"ז, שכן בכל העולם כולו שולט הצמצום, ואילו א"י מקודשת מכל הארצות, מרוממת ונעלית מהם, ובה לא שולט סוד הצמצום ולא יחסר כל בה.

כשחז"ל הקדושים ראו שהתאנים עוברות מעל גידן בריבוי בלי הגבלה ונוזל דבש, והעז נוטפת חלב, שזה מילוי מעל הטבע, הם הגדירו זאת כדוגמא מעין עולם הבא, היינו ביד רחבה מבלי צמצום...

א"י שהיא מעל הטבע - נקנית ביסורים שמעלים האדם מעל מגבלות הטבע

ולכן הדרך לזכות לקנות את ארץ ישראל ותורה ועולם הבא היא ביסורים (ברכות דף ע"א ע"א מימרא דרשב"י), כי שלושה דברים אלו הם למעלה מן הבריאה ומחוץ למגבלות העולם הזה, ומי שרוצה לזכות בהם צריך לפרוץ בנפשו את המגבלות ולהתעלות למעלה.

וזה אפשרי על ידי יסורים המייסרים את גופו של האדם ומזככים את גופו, עד שנעשה כאן בהיותו בעולם הזה לבן העולם הבא, הוא זה שיכול לזכות לדברים הללו שהם דוגמא של מעלה מעין עולם הבא. (דעת שרגא, ח"ג, דברים עמוד נ"ה).

הנהגת עם ישראל בארץ ישראל - אינה בדרך הטבע

האומה הישראלית מתחילת יצירתה יושבת בדד לבטח, כי על ידי זה מתבטאים יחודינו ועליונותנו למעלה מכל אומה ולשון, ובכך יש גילוי כבוד שמים - למשכיל ולמבין, בקנה מידה נרחב ביותר, ומתקיימת מטרתם בבריאה - "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו" (ישעיהו מג, כא).

באספקלריה תורנית זו, צריכים לראות את מצבם של עם ישראל בין העמים, ובמבט אמת זה צריכים להשקיף ולהסתכל בהתפתחות המאורעות בזמן האחרון בתקופתנו.

מצבנו אינו מסוכן - כיון שה' מנהיג אותנו

...הציר שסביבו סובבת כל הבריאה הוא עם ישראל, ואותו מופת חותך לכך, הוא עצם העובדה, שאף פעם, בשום תקופה שהיא, לא ירדה אומה זו מכמת ההיסטוריה. מאות אומות יש בעולם, ואף אחת מהן לא תפסה מקום בראש כאומה זו, עדות היא לישראל על יחודיותם השונה מכל עם.

מי שרואה את אומתנו בתור יחידה אחת בתוך בליל של יחידות של אומות שונות ומשונות, וכתוצאה מהשקפה זו הוא רואה את מצבנו כמסוכן או כמיואש, אינו אלא טועה ביסודי היסודות ובעיקרי העיקרים של אמונתנו הקדושה.